

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ТА ФОРМУВАННЯ ОРАТОРСЬКОГО ДИСКУРСУ У СТАРОДАВНІЙ ГРЕЦІЇ

Янкович М.В.

Національний університет «Львівська політехніка»

Стаття присвячена дослідженню ораторського дискурсу, зокрема передумов його розвитку і формування у Стародавній Греції. У статті розглянуто історію виникнення ораторського мистецтва та розкрито його значимість у давньогрецькому суспільстві. Визначено роль ораторської майстерності в історії розвитку європейського суспільства. Проаналізовано період вищого ступеня розвитку ораторського дискурсу у Стародавній Греції на прикладі ораторської прози Демосфена. Представлено найбільш популярні промови цього давньогрецького оратора, які залишилися найважливішими пам'ятками аттичного ораторського мистецтва.

Ключові слова: ораторський дискурс, ораторське мистецтво, політичне красномовство, промови, оратор.

Постановка проблеми. На передній план між-дисциплінарних методологічних пошуків ХХІ століття висунулось і увійшло до концептуального апарату аналітичних досліджень одне з центральних понять сучасної лінгвістичної теорії – дискурс [11, с. 167]. Така тенденція пов'язана, перш за все, з тим, що у контексті розвитку лінгвістичної науки все частіше постає питання коректної інтерпретації тексту, намірів мовця та мовленнєвих засобів досягнення поставлених цілей. Основна увага, зокрема, спрямована на дослідження різних типів дискурсів як форм здійснення міжсуб'єктної мовленнєвої взаємодії.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Сьогодні дослідження питань породження та функціонування дискурсу виступає одним із провідних напрямків світової лінгвістики. Різні аспекти поняття «дискурсу» висвітлюються у працях таких відомих лінгвістів далекого та близького зарубіжжя, як Е. Бенвеніст, Т. ван Дейк, Д. Шифрін, С. Міллс, П. Серіо, М. Бахтін, Н. Арутюнова, В. В. Красних, В. І. Карасик, М. Л. Макаров, В. З. Дем'янов. Актуальні питання дискурсології вивчаються також і такими українськими науковцями, як К. Серажим, О. Ільченко, І. Шевченко, Ф. Бацевич, Г. Почепцов, О. Селіванова, Т. Скуратовська, І. Соболева, В. Шинкарук та інші. Велика кількість наукових досліджень українських лінгвістів присвячені розгляду окремих різновидів дискурсу – судового (Т. Скуратовська), політичного (Ян Чайковський, Т. Курбатова), публіцистичного (І. Соболева), газетного (С. Коновець), рекламного (Н. Волкогон), релігійного (І. Богачевська) тощо. Однак, незважаючи на широкий інтерес сучасних науковців щодо аналізу різних типів дискурсу, досі поза увагою залишається дослідження ораторського дискурсу у старогрецькій мові.

Формулювання цілей статті. Головна мета цієї статті полягає у висвітленні історичних та культурних умов породження і розвитку ораторського дискурсу у Стародавній Греції, а також – у з'ясуванні періоду найвищого його розквіту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історія дослідження дискурсу наукою розпочалася ще в 20-х роках ХХ століття, коли Л. Щерба вжив термін «складне синтаксичне ціле», описуючи єдине комплексне висловлення, що поєднує в собі різні види синтаксичного зв'язку між компонентами (сурядність, підрядність, вставні конструкції). В кінці 50-х років дискурс вже став предметом безпосередніх лінгвістичних досліджень. У 1952 році З. Харріс, описуючи мову реклами, вперше вжив термін «дискурс» [10, с. 10]. У 70-х роках дискурс набув ще більшого поширення, вживаючись у значенні функціонального стилю.

У лінгвістиці термін «дискурс» використовується дуже широко, а інтерес до нього все більше посилюється. Однак на сучасному етапі розвитку лінгвістики чіткого та загальноприйнятого визначення терміна «дискурс», яке б охоплювало всі випадки його використання, не існує, так само і немає загально визнаної типології дискурсів. До того ж, питання сутності дискурсу й евристика його аналізу перебувають у стані розробки й уточнення.

Багатоаспектність змісту та форм дискурсу зумовила, зокрема, розмаїття його теоретичних дефініцій і досить швидку еволюцію його концепцій. Сьогодні сфера вживання терміна «дискурс» є настільки широкою (філософія, соціологія, логіка, семіотика, теорія комунікації, лінгвістика тощо, їхні окремі напрями – прагмалінгвістика, прагмастилістика, лінгвістична семантика, граматична стилістика, лінгвістика тексту, граматики тексту, а також міждисциплінарні науки – психолінгвістика, соціолінгвістика та ін.), що доводиться говорити про полісемію цієї термінологічної одиниці. При цьому дослідники обирають різні підходи – історичний, філософський, логічний, психологічний, соціологічний, когнітивний, комунікативний, лінгвальний, іноді поєднуючи деякі з них. Це дає підстави говорити про виникнення самостійного напрямку досліджень – теорії дискурсу.

При дослідженні дискурсу, як будь-якого природного феномена, слід говорити і про класифікацію його типів та різновидів. Велика кількість типологій дискурсу, що існують на сьогоднішній день, є наслідком того, що в основу класифікації покладено різні принципи. Як зазначає М. Л. Макаров, сьогодні «не все гаразд із критеріями визначення типів дискурсу, сфер та епізодів спілкування, не всі типології можуть похвалитися логікою побудови класифікації поки ще не систематизований емпіричний матеріал [5, с. 210].

Ми ж акцентуємо увагу на диференціації дискурсу на основі семантичного критерію і з позиції соціолінгвістики, тобто з точки зору науки, яка займається вивченням мови а аспекті її функціонування. Звертаючись до думки відомого російського лінгвіста В. І. Карасика, слід виділити два основні типи дискурсу – персональний та інституційний. У першому випадку в спілкуванні беруть участь комуніканти, які добре знають один одного і мовець виступає як особистість у всьому багатстві свого внутрішнього світу, тоді, як у другому – спілкування відбувається у рамках статусно-рольових відносин, має місце мовленнєва взаємодія представників соціальних груп або інститутів один з одним, з людьми, які реалізують свої статусно-рольові можливості у рамках складених суспільних інститутів,

число яких визначається потребами суспільства на конкретному етапі його розвитку [4, с. 193].

На основі семантичного критерію, як окремих підтипів інституційного дискурсу, виділяємо ораторський дискурс і розглядаємо його як складне і багатогранне явище, яке поєднує у собі і лінгвістичні, і комунікативні ознаки, реалізується як промова, яка належить одній політичній особі, з характерними мовними особливостями; відображає мовні, соціальні, етнічні та культурологічні особливості народу, в якому здійснюється; орієнтоване на певну цільову аудиторію та обґрунтування політичних і соціально-ідеологічних стратегій, нав'язування тієї чи іншої ідеологічної орієнтації людській свідомості, переконання аудиторії і спонукання до дій [8, с. 7].

Сутність ораторського дискурсу можна зрозуміти лише шляхом аналізу його історичних умов розвитку і формування, а також шляхом розкриття прагматики функціонально-стилістичних характеристик текстів цього дискурсу.

Ораторське мистецтво в елементарних формах з'являється з виникненням людського суспільства. Однак красномовство тоді ще не було мистецтвом. Воно було більше даром природи, аніж плодом мистецтва [13, с. 106].

Красномовство стало мистецтвом в умовах рабовласницького ладу, який викликав необхідність і створив певну можливість безпосереднього впливу на розум і волю співгромадян за допомогою живого слова оратора в громадських установах, куди сходилося все цивільне населення для вирішення найважливіших питань свого життя. Однак, вищого ступеня свого розвитку, як справжнього мистецтва воно могло досягнути лише за такого ладу, при якому забезпечується свобода слова. Такі умови з'явилися вперше зі встановленням демократичного устрою, а саме тоді, коли Солоном була запроваджена еклесія (з грец. 'εκκλησία – народні збори) – віче, у якому всі повноправні громадяни мали право голосу [2, с. 395]; геліея (грец. ἡλία) – суд присяжних [2, с. 585]; і Рада п'ятисот, яка була вищим адміністративним органом Афін і, яка, фактично, керувала усіма справами держави. Усі рішення у новостворених органах приймалися колегіально, тому вміння відстоювати власні погляди і переконувати інших в їх істинності підняло цінність слова і стало важливою складовою професії політика. Таким чином, давньогрецьке суспільство почало цінити тих, хто вмів себе захищати, добре говорити, гідно триматися перед публікою, і у зв'язку з цим виникла гостра, життєво необхідна потреба в красномовстві.

Вже в середині V століття до н. е., в зв'язку із значним економічним та політичним підйомом міст-держав, із поваленням тиранії та встановленням демократії відкривався простір для діяльності ораторів і відмічався поступовий розвиток особливої течії філософської та наукової думки – софістики. На основі деяких вчень софістів і сформувався теорія ораторського мистецтва – риторика [7, с. 150–151]. Згідно її вченню у Стародавній Греції ораторське мистецтво визначалося як вміння переконувати і досягати торжества своєї думки, тобто діяти на свідомість, почуття і волю слухачів, а в цьому, власне, й полягає сутність ораторського дискурсу, особливого типу комунікації, який сформувався в Стародавній Греції і функціонував у різних сферах життя суспільства, відображаючи правила публічної поведінки, мовні механізми впливу на численного адресата з урахуванням його культурних та соціальних особливостей. Це поняття поєднує у собі лінгвістичні і комунікативні ознаки, реалізується як промова, орієнтоване на певну цільову

аудиторію і головними цілями, якого є нав'язування тієї чи іншої ідеологічної орієнтації людській свідомості, переконання аудиторії і спонукання до дій. Це, у свою чергу, вимагає урахування когнітивних і психологічних параметрів аудиторії, професійної належності, віку і статі; на мовному рівні це відбивається на виборі лексичних, морфологічних та синтаксичних одиниць. Важливою рисою ораторського дискурсу є й те, що він значною мірою формується залежно від особистого ідіостилу промовця, визначаючи насиченість тими чи іншими мовними засобами, та використання тих чи інших мовних, риторичних і психологічних прийомів. Важливо зауважити і те, що промови ораторського дискурсу формуються при функціонуванні певних інститутів, а це, у даному випадку – народні збори, суд присяжних і Рада п'ятисот.

Так, поступово у демократичному суспільстві почали вироблятися правила написання промов, які відображали ціннісні орієнтири, спосіб мислення, поведінку та ідеї членів соціальної групи; описувалися стилі та жанри, а сприяли цьому, перш за все, нестабільна політична ситуація у державі і постійні військові сутички [7, с. 150–151]. Поряд з епосом, лірикою, драмою, музикою і архітектурою риторика почала визнаватися потрібним і складним мистецтвом. Вона вважалася навіть «царицею мистецтв» настільки сильний був її вплив на вирішення державних справ, настільки ефективно вона впливала на почуття і розум людей. Називаючи красномовство мистецтвом, стародавні греки, вкладали в це поняття конкретний і певний зміст, який проявлявся у тому, щоб роз'яснити (щось), спонукати (до певного мислення, рішення, а тим більше до дії) і доставляти слухачам задоволення. Причому «втішання слухачів» свіжою або сміливою думкою, благородними почуттями, наприклад добра і справедливості, громадянського обов'язку і патріотизму, вважалося особливо важливим завданням оратора. Особистість оратора, фонематичні особливості його промови також відігравали велику роль у процесі спілкування з публікою. Грецькі риторичні повинні були майстерно володіти правилами і формами усного мовлення, законами логіки, вміти вселяти свої думки і почуття масі людей, нерідко спонукуючи їх до практичних дій.

Особливо сприятливий ґрунт ораторське мистецтво знайшло в Афінах, де судовий порядок вимагав аби громадянин сам особисто захищав себе у суді. Тому у грецькому суспільстві зростала роль значення слова. На політичну та судову арену виходять люди, які вміли добре володіти мистецтвом красномовства. Вони стають провідниками суспільної думки та владарями умів.

Кожен з ораторів чимало трудився над тим, щоб красномовство стало гострою зброєю ідеології та політичної боротьби. Однак, лише всесвітньо відомий Демосфен вважається найблискучішим ритором і володарем дум Стародавньої Греції, який з надзвичайною наполегливістю домігся мистецтва хвилюючої і переконливої промови. Завдяки його діяльності, а особливо завдяки його політичним промовам, які були насичені фактичним матеріалом, особистими спостереженнями, і, які відзначалися динамічністю та чіткістю, розвиток ораторського мистецтва досягнув своєї вершини, а сам Демосфен здобув всесвітню славу.

До літературної спадщини цього великого оратора належить 61 промова, 56 «Вступів» до промов і 6 листів. Особливий інтерес у його діяльності представляють промови, які поділяються на три групи: політичні, судові політичного характеру і судові

приватного характеру. До останньої групи належать промови Демосфена проти опікунів, особисто ним виголошені, і кілька промов, написаних ним в якості логографа для клієнтів. Вони становлять великий інтерес при описі побуту, звичаїв та економічних відносин. У більш широкому обсязі вимальовується історична обстановка у великих судово-політичних промовах. З них особливий інтерес і за змістом, і за зовнішньою обробкою представляють промови «Про злочинне посольство» (XIX) і «Про вінок» (XVIII), що розкривають перед нами цілий світ дипломатичних відносин і політичної історії цього часу. Але безсумнівно, що головна сила Демосфена, а звідси і його всевітня слава, полягає в політичних промовах [9, с. 380].

Найбільшу популярність мають вісім промов, спрямованих проти Філіпа, які одержали згодом загальну назву «Філіппіки»: три Олінфські, «Про мир», «Про справи в Херсонесі» і три «Проти Філіппа». Адже, ораторський хист Демосфена набрав могутньої патетичної сили саме в боротьбі афінської демократії проти загарбання грецьких міст царем Македонії Філіппом. У своїх «Філіппіках» ритор виступає як патріот, який викриває підступні плани і дії деспотичного завойовника і тих продажних афінських діячів, які його підтримували, зраджуючи свою батьківщину. Він закликає греків відстоювати свою честь, свободу і незалежність.

Промови цього блискучого оратора дають достатнє уявлення і про його політичні погляди, і про прихильність до демократичного ладу. Можна беззаперечно сказати, що він був рішучим противником демагогії і політики задобрювання народу шляхом роздач державних грошей, бо у цьому він бачив загибель держави і не шкодував сил для викриття цієї політики. Демосфен також брав активну участь у політичному житті Афін. Був непримиренним супротивником Македонії. Вважав головним ворогом полісного устрою тиранію. «Народ, який потрапляє в залежність від царя, перестає бути вільним і перетворюється на раба» [1, с. 122].

Промови Демосфена, насичені фактичним матеріалом та особистими спостереженнями оратора, відзначаються динамічністю, лаконічністю викладу, глибокою емоційністю, чіткістю і досить обширно змальовують картину сучасного йому життя, стану військових сил, занепаду народного духу, негативної ролі деяких політичних діячів і, нарешті, викривають головного винуватця нещастя грецького народу – Філіппа Македонського [9, с. 381].

Варто зауважити, що особа Демосфена, зокрема, засвідчує, що для успіху оратора природні задатки не є головними. Головним є постійне тренування як думки, так і слова. Своім прикладом Демосфен підтверджує найважливіший принцип: оратором може стати практично кожний, якщо не пошкодує для цього часу і праці [3]. Так, його написані та виголошені промови, апелюючи до емоційних структур людської психіки, скеровували мислення та почуття слухача у потрібному ораторові руслі не тільки своїм змістом і своєю аргументованістю, а й ясністю і переконливістю. Враження слухачів оратор підсилював майстерністю композиції кожного виступу, словесною образністю і ритмічністю, а також голо-сом, мімікою і жестикуляцією, так, що люди самі не зауважували моменту, коли під впливом слова Демосфена переходили на його бік, навіть будучи налаштованими проти ідей виступаючого. Таким

чином, його полум'яні промови були результатом великої праці, а ораторські прийоми будувалися на глибокому знанні психології слухачів. В історії літератури ці промови залишилися як найважливіші пам'ятки аттичної ораторської прози.

Висновки з даного дослідження і пропозиції. Таким чином, ми визначили, що історія зародження і розвитку ораторського мистецтва європейської традиції сягає своїм корінням давньогрецьких часів і пов'язується з необхідністю щось роз'яснювати у публічній промові. Стрімкий розвиток красномовства детермінується соціальними та політичними особливостями Афінської державності, яку вважають моделлю давньогрецької демократії. Вищого ступеня свого розвитку ораторське мистецтво, відповідно, і ораторський дискурс, досягає у другій половині V століття до нашої ери, коли, у зв'язку з поваленням тиранії та встановленням демократичного правління, відкрився простір для діяльності ораторів. Важливим чинником розвитку ораторської майстерності стає, перш за все, необхідність для політичних діячів публічно дискутувати з супротивниками і, за допомогою переконливої промови, доводити яку-небудь істину, впливати на настрої громадян, а, головним чином, переконувати в чомусь слухачів, домагаючись їх підтримки. По-друге, на розвиток красномовства впливає зріст значущості судових процесів, які ґрунтувалися на змагальності позицій, думок, технік впливу на слухачів. Для цього, за допомогою семантико-стилістичних поєднань і емоційно-експресивних засобів, почуття та емоції аудиторії скеровувалися у потрібному для оратора руслі.

Отже, проведене дослідження дозволяє стверджувати, що в історії розвитку європейського суспільства ораторське мистецтво Стародавньої Греції посідає важливе місце, оскільки закладає міцний фундамент ораторського дискурсу та риторичної культури, а значимість живого, публічного слова стає об'єктом усе більш численних наукових досліджень, у яких беруть участь тисячі вчених. Крім вивчення історії ораторського мистецтва їх приваблюють проблеми, пов'язані з впливом промови, переконанням і іншими аспектами ефективності усного слова.

Дане дослідження відкриває подальші перспективи для вивчення поняття дискурсу в гуманітарних науках та визначення терміна «дискурс» у лінгвістиці; у зв'язку з неоднозначним підходом мовознавців до трактування цього терміну, виникає необхідність у систематизуванні підходів до його вивчення, а також у виділенні основних типів і підтипів; відкриваються перспективи і для здійснення комплексної прагматико-стилістичної, морфологічної та синтаксичної характеристики текстів ораторського дискурсу Стародавньої Греції, а також для визначення лексико-стилістичних особливостей промов та художніх засобів у текстах ораторського дискурсу.

Дослідження старогрецьких джерел з погляду лінгвістики і теорії дискурсу дасть змогу ширше охарактеризувати природу цих текстів, визначити їх функції та оцінити їх значення для сучасних читачів. Окрім цього, вивчення ораторського дискурсу Стародавньої Греції дозволить поглибити уявлення про особливості розвитку та функціонування античного красномовства, його функції, механізми дії, а також дозволить повніше змалювати особливості комунікації, спосіб мислення та наміри комунікаторів у Стародавній Греції.

Список літератури:

1. Demosthenis. Philippicae orationes V et Libanii Vita Demosthenis eiusdemque argumenta / Demosthenis. – Frankfurtia. M.: Prostat in Officina Broenneria, 1829. – 313 p.
2. Вейсман А. Д. Греческо-русский словарь / А. Д. Вейсман. – Изд. 5-е. – СПб: Издние автора, 1899. – 1370 с.
3. Гаспаров М. Л. Ораторы Греции / сост. М. Л. Гаспаров. – М.: Художественная литература, 1985. – 496 с.
4. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
5. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М.: Гнозис, 2003. – 280 с.
6. Мацько Л. І. Риторика: навч. посіб. / Л. І. Мацько, О. М. Мацько. – Вид. 2-ге, стер. – К.: Вища школа, 2006. – 311 с.
7. Мегела І. П. Історія давньогрецької літератури: курс лекцій / І. П. Мегела. – К.: Видавець Карпенко В. М., 2008. – 340 с.
8. Ніколаєнко О. А. Ораторський дискурс у давньому Римі: культурологічний та функціонально-стилістичний виміри (на матеріалі промов республіканської доби): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.14 «Класичні мови. Окремі індоєвропейські мови» / О. А. Ніколаєнко; Ін-т філології КНУ ім. Т. Шевченка. – Київ, 2012. – 16 с.
9. Радциг С. И. История древнегреческой литературы / С. И. Радциг. – М.: Высшая школа, 1977. – 550 с.
10. Серажим К. С. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність: монографія / К. С. Серажим; [за ред. В. Різуна]. – К.: КНУ ім. Т. Шевченка, 2002. – 392 с.
11. Степанов Ю. С. Альтернативный мир. Дискурс, факт и принцип причинности / Язык и наука конца XX века: Сб. статей. – М., 1995. – 420 с.
12. Требін М. П., Клімова Г. П. Ораторське мистецтво: підручник / ред.: М. П. Требін, Г. П. Клімова. – Х.: Право, 2013. – 208 с.
13. Чехов А. П. Хорошая новость / А. П. Чехов; [авт.-сост. А.В. Толмачев] // Об ораторском искусстве: сборник. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Политиздат, 1973. – 367 с.

Янкович М.В.

Національний університет «Львівська політехніка»

ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ РАЗВИТИЯ И ФОРМИРОВАНИЯ ОРАТОРСКОГО ДИСКУРСА В ДРЕВНЕЙ ГРЕЦИИ**Аннотация**

Статья посвящена исследованию ораторского дискурса, в частности предпосылок его развития и формирования в Древней Греции. В статье рассмотрена история возникновения ораторского искусства и раскрыта его значимость в древнегреческом обществе. Определена роль ораторского мастерства в истории развития европейского общества. Проанализирован период высшей степени развития ораторского дискурса в Древней Греции на примере ораторской прозы Демосфена. Представлены наиболее популярные речи этого древнегреческого оратора, оставшиеся важнейшими памятками аттического ораторского искусства.

Ключевые слова: ораторский дискурс, ораторское искусство, политическое красноречие, речи, оратор.

Yankovych M.V.

Lviv Polytechnic National University

HISTORICAL AND CULTURAL PRECONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT AND FORMATION OF ORATORICAL DISCOURSE IN ANCIENT GREECE**Summary**

The article is devoted to the investigation of the historical and cultural preconditions for development and the formation of oratorical discourse in ancient Greece. The article reviews the history of oratory and reveals its importance in Greek society. It also defines the role of public speaking in the history of European society. In the article there is analyzed the period of the highest development degree of oratorical discourse in ancient Greece on an example of oratorical speeches of Demosthenes. There are also presented the most popular speeches of this Greek orator in the article which remained the most important monuments of Attic oratory.

Keywords: oratorical discourse, oratory, political eloquence, speeches, public speaker.